

Alföldy Jenő

A költő, aki formát adott a gondolatnak

Búcsú Tornai Józseftől

Az utolsó költő ha meghal,
nem lesz több őz, fa, fűszál,
csillag, harmatcsepp, folyó, hegy,
tenger, csak fejjel lefelé lógó
paradicsommadarak a villanydrótokon.

Tornai József: Az utolsó költő

Húsz évvel ezelőtt, a kétezres évek elején írta ezt a sóhajtásnyi versét a január 31-én, kilencvenkét évesen meghalt Tornai József. Belékapaszkodom öt sorába, mintha általuk szorítanék vele kezet utoljára, s mintha az ő érintésétől várnék afféle költői energiaátvitelt, olyasfélét, amilyenben annyiszor részesített verseinek delejével. Képzeletben megsimítom legelső verseskönyvének, a *Paradicsommadár*nak életre szóló totemállatát, a paradicsommadarat, a természeti környezet e különösen veszélyeztetett madarát, akkor is, ha a szürreális, telített színekben gazdag szárnyas fejjel lefelé lóg a versben a villanydróton, mert röptében agyonütötte a magasfeszültségű vezeték. De itt fizikán túli, költői áramütésről is szó van: egy öregkori versében „életcsodálatom metafizikai rejtjelé”-nek nevezi a fácánfélék e szépségszimbólumát. A kritikus, a világot féltő és újrateremtő költőnél szerényebben ugyan, olvasmányától kap ihletet, attól, amit a poéta írt; hozzá képest az irodalmat kommentáló műbíráló munkája maga a másodlagosság. Fölbátorít mégis, hogy a költők maguk is írnak társaikról, mestereikről esszét, méltatást, kritikát. Jó, ha mi, „literátorok”, tanulunk tőlük. No de a műfajok legnehezebbje, a búcsúztató megkínoz. Mondhatnék siratót is.

A költő nemcsak hatalmas művének szerzője, hanem a tőle most elköszönő kritikus barátja is volt. Az utolsó negyed évszázadban őt mondhattam első számú, pótolhatatlan beszélgetőtársamnak. Amíg egészségi állapotunk engedte, hetente vagy még gyakrabban szót váltottunk, eleinte a Centrál kávéházban vagy a vele átellenes presszóban; az

utolsó másfél évtizedben már inkább a mindig nehezen letehető telefonon. Témánk legtöbbször a költészet volt, kétségtelen. De a sokoldalúan képzett, tudósokat megszégyenítően széles látókörű költővel még sok mindenről lehetett társalogni, az emberi sokaság kiáltó érdekeiről, köztük magyarságunk fontosságáról, az anyanyelv kívánatos védelmétől és a nemzeti lét többi, nélkülözhetetlen eleméről. A három-négy idegen nyelvvel is boldoguló műfordító kifogyhatatlan olvasói tájékozottsággal szólt világirodalmi kedvenceiről, Pilinszkyvel osztozó Vörösmarty- és Ady-imádatáról, nagyra tartott nemzedéktársairól, a diákként már jól ismert Juhászról, a fejedelminek elismert Nagy Lászlóról, az első számú, nemzetvédő tettekre bátorító jó barátról, Csoóriról, a mesterei közt ugyancsak számon tartott Jékelyről, Weöresről, s örömömre Illyésről, Csanádiról is. Baudelaire neve József Attilával együtt majd' mindig szóba került, az általa *locus communisszá* vált *ősi – modern* fogalompárt sokszor körbejártuk.

Egy töredék pillanat alatt váltott át az irodalomról a filozófiában szerzett példaképeire, ugyanúgy vitatott nagyságaira. Buddha és Nágárdzsuna neve nélkül alig múlhatott el egy kávéházi vagy telefonos eszmecserénk, és amilyen demokratikus hévvel idézte-bírálta a végletesen arisztokratikus Nietzschét, abban már volt egy adag rajongás iránta. Különös megbecsüléssel példálózott a világ egységét hirdető Spinozával, a magyarok közül Hamvas Bélával, Németh Lászlóval. Szerette, becsülte Voltaire-t, egyet-egyet igazított ifjúkori ideálja, Kant vélt és valódi tévedésein, de a felvilágosítók közül ki nem állhatta Hegelt, Marxot. Annál inkább értékelte a filozófia számára is fontos Darwint, Mendelt, Mengyelejevet. Ők ahhoz szolgáltattak érveket, hogy a sokban kaotikus világban márpedig *van rend*. S micsoda lelkesedéssel emlegette kedvenc zenei élményeit a preklasszikus nagyságoktól Mozarton, Beethovenen át Debussyig, Bartókig, Kodályig és Stravinskyig!

Beszélt az imádott élővilágról, a madarak, gyíkok, ungok és más hüllők, a gyerekkori portyázásokon és az öregség beköszöntéséig folytatott erdei táborozásokon megcsodált rókák, vadnyulak, fácánok, őzek emlékképeiről, a költő lakóhelyén már a kertkapuja tövéből kikandikáló hóvirágokról, a mókusokról, sünökről és más, vadon élő jószágokról, amelyek itt-ott még ma is föllelhetők a civilizáció szorításában. A világmindenség részleteiben is, egészében is érdekelte, kimeríthetetlenül ihlette művekre a legendásan termékeny mestert. Nagy szellemi étvággyal falta a tudományos élet újdonságait, s követte a leleményes és – sajnos – rombolásra is befogható emberi elme útjait az

atomfizikai nagyságrendű parányoktól, a hasadó magoktól a véghetetlen tejutakig, a mesebeli leviatánokként mindent elnyelő fekete lyukaktól a körtáncot járó naprendszerekig és a lámpásként kialudt sötét csillagokig.

Tornai személyiségéről sokat mond egy sokszor hangoztatott igéje: az ezerféleképpen kritizálható, paradox értékű élet legnagyobb ajándéka, hogy gondolkoznunk adatott. Noha ennek köszönhetjük életünk egyik legfőbb értékét, az észt – a másik a szexualitás –, az elménk tulajdonít-hatjuk legfájdalmasabb emberi adottságunkat, létünk végességének tudatát is. Nagy versei között tartom számon *Öregség és halál párversei* című, kétszáz soros gondolati költeményét, amelyben – mint még sok más esetben – meg akarta mutatni, hogy a magyar nyelv igenis alkalmas a filozófiai tartalommal telített, képek és fogalmak között vibráló gondolati költészetre. A lélegzetvételt követőn sormetszetekre bontható, ütemhangsúlyos poémában mintha magával a Mindenség-Semmiség különös képzetét keltő Istennel kelne vitára a teremtés, az ember, létezés és a semmi, az élet és a halál dolgairól. Foglalkoztatja őt annyira (a tételes vallásokkal együtt) elvetett Isten fogalma, hogy – mint pályatársai közül Nemes Nagy Ágnes – ha hinni már nem tud benne, teremtse meg magának. Isten *kell* az iránta való szükség miatt, mondhatná Schopenhauerrel. S a vers másik fő gondolata az utolsó előtti strófában fogalmazódik meg a legbiztosabban: „az ember csak azért halandó, mert tudja, hogy halandó".

Végső tanulsága mégsem ez volt az emberi lét értelméért folytatott küzdelmében. A sokszor vitatott, ám zene- és költészetrajongónak elismert Nietzschére hivatkozva mondta ki a költészet gyakorlatából és műélvezetéből leszűrt ultima ratiót: *művészetet, minél több művészetet, hogy a létezés borzalmait el tudjuk viselni*. Tornai József *adott* nekünk poézist – éljünk vele.